

УДК 373.3:159.922.1

Гендерний підхід до навчання і виховання молодших школярів

Любов Єлісєєва,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Науковий керівник — доктор біологічних наук, професор М.С. Гончаренко

В умовах модернізації загальноосвітньої школи проблема гендерного виховання школярів набуває особливої актуальності. Основоположними причинами, що сприяють актуалізації даної проблематики на сучасному етапі, є процеси трансформації соціальних ролей чоловіка і жінки в суспільстві, зміни змісту статевих ролей, перебудова традиційних гендерних стереотипів. Такого роду тенденції, в свою чергу, викликані процесами демократизації, які сьогодні знаходять своє відображення у всіх сферах суспільного життя, в тому числі і в сфері статево-рольових відносин.

Перенесення демократичних принципів в русло статево-рольових відносин сприяє не тільки подоланню дискримінації за статевою ознакою у сфері соціальних, сімейних і професійних відносин, але й орієнтує систему освіти на формування демократичної особистості, здатної до розуміння, поваги і прийняття іншої особистісної позиції в питаннях статі, статевої ролі, моделі статево-рольової поведінки. Однак, на думку В. Кагана, «при всій своїй прогресивності статево-рольова демократизація несе з собою і чимало труднощів: потреби в нових відносинах між статями випереджають здатність до встановлення, підтримки, розвитку цих нових відносин. Виникають складні колізії взаємодії традиційних і нових статево-рольових стереотипів» [2].

Очевидним результатом «статево-рольової демократизації», як зазначає В. Градусова, є криза «взаємин статей, інституту сім'ї, нездатність підростаючого покоління виконувати свої соціальні ролі» [1; 4].

Усвідомлення необхідності пошуку виходу з ситуації, що склалася, призвело до введення в психолого-педагогічну науку поняття «гендер», яке «перейшло» в наукове поле педагогіки з сучасних гуманітарних теорій.

Гендер — це соціально-психологічна стать людини, сукупність її психологічних характеристик і особливостей соціальної поведінки, що виявляються в спілкуванні і взаємодії. Вже з цього визначення випливає, що на відміну від біологічно заданої статі «гендер» є категорією психологічною і соціальною, обидві ці складові різною мірою розвиваються в результаті виховання людини: психологічні характеристики можна коригувати, а навички соціальної поведінки при відсутності у дитини будь-якого значного особистого досвіду виховуються практично з нуля. І поряд з батьками найважливішу роль у вихованні соціально зрілої людини відіграють вихователі і педагоги дитячих установ. Школа виступає для дитини першою і основною моделлю соціального світу. Саме шкільний досвід допомагає освоювати ті закони, за якими живе дорослий світ. Головна мета освіти — створення

оптимальних умов для розвитку дитини на кожному віковому етапі і формування здатності до подальшого саморозвитку.

Отже, гендерне виховання в школі — це процес впливу системи освіти на хлопчиків і дівчаток, що враховує їх відмінності, зумовлені статевою приналежністю, і спрямований таким чином на те, щоб вони засвоїли і були готові до виконання прийнятих у даному соціокультурному середовищі гендерних норм і цінностей, моделі чоловічої і жіночої поведінки. Ключовим поняттям гендерного підходу в педагогіці, на думку О. Каменської, є новий для педагогічної науки термін «гендерне виховання» [3].

Поняття «гендерне виховання» вважається новим для вітчизняної педагогічної теорії. Проте на переконання дослідників Л. Столярчук і І. Столярчука, термін не представляє собою щось нове, оскільки проблема взаємин статей в певні періоди розвитку країни входила в предметне поле теоретичних пошуків радянських педагогів (П. Блонський, А. Макаренко, А. Ухтомський, Д. Ісаєв, В. Каган, І. Кон, В. Сухомлинський, А. Хрипкова та ін.). Проаналізувавши підходи дослідників до трактування поняття «гендерне виховання», автори дійшли висновку про прямий взаємозв'язок, наступності понять «статеве», «статеворольове», «гендерне» виховання [5].

Проблема гендерного виховання сьогодні приваблює як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зазначений інтерес викликаний зміною підходів до організації навчання школярів і переходом на особистісно-орієнтовану модель взаємодії суб'єктів освітнього процесу, провідним принципом якої стає акцентування уваги на індивідуальних особливостях кожної дитини в процесі навчання і виховання і, зокрема, врахування в навчально-виховному процесі гендерних особливостей.

При такому підході посилюється роль школи як найбільш значимого «провідника» ідей особистісно-орієнтованої освіти і, як наслідок, агента статевого виховання або

гендерної соціалізації дитини, яка відбувається як у процесі набуття стихійного досвіду дитиною, так і за допомогою спеціально організованого гендерного виховання в межах школи.

Аналіз наукових досліджень, які розкривають сутність гендерного підходу в освіті, виявив, що на сьогоднішній день серед вітчизняних дослідників немає єдиної думки щодо концепції, змісту і специфіки гендерного виховання. Саме поняття «гендерне виховання» вимагає уточнення. Разом з тим, необхідно відзначити, що перші спроби переглянути освіту з позиції гендерного підходу відносяться до 1990-х років. У цей період з'явилися перші дослідження, присвячені питанням статевого виховання. Розробкою нового для науки погляду на проблему статевого виховання школярів займалися В. Каган, І. Кон, А. Мудрик, Л. Столярчук та ін. За твердженням Л. Столярчук, до цього часу «вітчизняним дослідникам був відомий термін «гендер», що вже широко використовувався зарубіжними вченими, однак необхідний був перехідний період до сучасного гендерного виховання, нішу якого і зайняло «статево-рольове виховання» [5].

Статево-рольове виховання, згідно з автором концепції статево-рольової соціалізації школярів Л. Столярчук, «передбачає врахування статево-вікових та індивідуальних особливостей розвитку хлопчиків і дівчаток шкільного віку», в процесі якого «здійснюється саморозвиток, самореалізація, самовдосконалення жіночої та чоловічої індивідуальності» [5]. Головним завданням статево-рольового виховання, на думку дослідниці, є «виховання культури взаємин статей, розвиток здібностей до реалізації гнучкого статево-рольового репертуару (залежно від життєвих ситуацій), вчень і навичок відповідної поведінки, самовдосконалення чоловічої/жіночої індивідуальності» [5].

Останнім часом у вітчизняних дослідженнях все частіше зустрічається термін «гендерне виховання», який теоретики педагогічної науки в переважній біль-

шості випадків розглядають як синонімічне поняттю «статеворольове виховання».

Даної позиції дотримуються такі дослідники, як О. Каменська, І. Костікова, А. Мудрик, С. Риков та ін. Так, О. Каменська визначає гендерне виховання школярів як «процес культурної, гендерної орієнтації, ідентифікації та оволодіння підростаючим поколінням моральною культурою у сфері взаємовідносин статей в певному культурному середовищі» [3]. Автор виділяє ряд взаємопов'язаних завдань гендерного виховання школярів, які спрямовані на формування у дитини уявлень про себе як представника своєї статі; формування моральних міжстатевих взаємин; підготовку підростаючого покоління до сімейно-шлюбних стосунків; виховання культури інтимних почуттів — прихильності, дружби, любові, вірності тощо; формування установки на народження і виховання дітей; формування наукових понять про біологічні і соціальні проблеми статі, особливості розвитку і поведінки чоловіків і жінок.

На основі аналізу сучасних зарубіжних концепцій стеворольової соціалізації О. Каменська визначає теоретичні підходи до гендерного виховання школярів. Одним із значущих теоретичних підходів до розуміння гендерного виховання школярів є теорія ідентифікації (М. Кляйн, К. Хорні, Н. Чодороу), що зародилася в надрах психоаналізу. Відповідно до даної теорії, гендерне виховання починається з раннього віку в процесі спілкування дитини з матір'ю і батьком, завдяки якому хлопчики і дівчатка ідентифікують свою стать і, таким чином, засвоюють моделі поведінки, відповідні своїй біологічній статі.

На відміну від психоаналітичної концепції, теорія стеворольової типізації (А. Бандура, У. Мішел), в основі якої лежить біхевіоризм, розглядає гендерне виховання як процес формування поведінки дитини за допомогою моделювання і наслідування поведінки батьків, однолітків і значущих для дитини людей [6].

Роль гендерного виховання величезна, сучасне суспільство диктує свої правила поведінки, сучасні чоловіки і жінки не повинні мати лише набір переваг за своєю стеворольовою ознакою. Суспільству необхідно, щоб чоловіки демонстрували не лише непохитну волю і м'язи, але й проявляли турботу по відношенню до людей, повагу до рідних. А жінки вміли проявити себе, вибудувати кар'єру, але при цьому не втрачали свою жіночність.

Під гендерним вихованням дітей різної статі ми маємо на увазі насамперед їх орієнтацію на жіночий і чоловічий стереотипи поведінки, скориговану часом і адекватну очікуванням нашого сучасного суспільства. Актуальність в країні такого виховання визначається в першу чергу завданнями національної демографічної політики (зміцнення сім'ї, зменшення дитячої смертності, підвищення народжуваності).

Ще складна психолого-педагогічна задача, адже її метою є підготовка школярів до виконання ними в майбутньому гендерних ролей. Розділення людей на чоловіків і жінок є центральною установкою сприйняття нами себе і оточуючих. Багато хто переконаний в тому, що психологічні відмінності між чоловіками і жінками пов'язані з генетичними, анатомічними і фізіологічними особливостями чоловічого і жіночого організму. Сучасне світове суспільство перебуває на піку свого соціального розвитку, де не менш важливим пунктом є рівноправність чоловічої і жіночої статей. Держава прагне підняти планку демократії, дотримуючись при цьому певних принципів, де права чоловіків і жінок стають рівними у всіх сферах життя. І тільки виховання, побудоване на засадах рівноправності, допомагає сформувати справжню свідомість громадян.

Одне з сучасних напрямків педагогіки є становлення нової галузі наукових знань — гендерної педагогіки, що вивчає особливості навчання і виховання дітей різної статі. Гендерне виховання порушує корекцію процесу соціалізації школяра

в залежності від статі, дозволяє сформулювати уявлення про те, що стать не є підставою для дискримінації в будь-якій сфері життя. Сучасна освіта має сприяти формуванню особистості майбутніх жінок і чоловіків з достатнім розумінням специфічних соціальних функцій, обумовлених саме статевою приналежністю.

 основна проблема — як виховати щасливу людину: хлопчика — майбутнього чоловіка, дівчинку — майбутню жінку. Виходячи з цього, логічно поставити питання — чи сприяє сучасна школа формуванню особистості майбутніх жінок і чоловіків з достатнім розумінням специфічних соціальних функцій, обумовлених саме статевою приналежністю? Формування гендерної культури необхідно здійснювати у взаємозв'язку з усіма іншими напрямками навчально-виховної роботи. Необхідний єдиний підхід з боку батьків, педагогів і фахівців. При здійсненні гендерного виховання особливо важливо враховувати вікові особливості.

Найбільша інтенсивність гендерного пізнання дитини припадає на період навчання в школі. У цей час відбувається вибудовування його власного гендерного образу. Тому надзвичайно важливо, щоб педагоги були компетентні в питаннях гендерних відносин, стимулювали самостійну роботу школярів з вивчення даної проблеми.

Як відомо, школа не буде існувати як без учнів, так і без вчителів. Відповідно перед суспільством постає питання: «Яка ж роль вчителя в гендерному вихованні?» Аналіз даних соціологічних досліджень показує, що більшість педагогів відчують труднощі в роботі, пов'язані із здійсненням диференційованого підходу до виховання хлопчиків і дівчаток. Учитель є ініціатором позитивного спілкування хлопчиків і дівчаток, організовує партнерську діяльність, конкурси, походи, бесіди, де можливий прояв лицарської поведінки хлопчиків і жіночної поведінки дівчаток. Рекомендується використовувати тренінги з моделювання певного типу

поведінки, до якого повинні прагнути майбутні чоловіки і жінки.

Останнім часом стає все більш очевидною проблема маскулізації дівчаток і фемінізації хлопчиків. З чим же це пов'язано? Форми організації навчання вимагають старанності, зосередженої уваги і дисципліни. Учителі очікують від учнів беззастережного виконання своїх вимог, часто навіть не замислюючись про те, що заохочують наявність тільки жіночих якостей (причому в учнів обох статей). Дівчинка з перших днів життя виявляється в більш вигідному становищі, тому вона спостерігає відповідні її статі моделі поведінки: мама, бабуся, вихователька в саду, вчителька. З хлопчиком набагато складніше. Навіть у повній сім'ї головну роль у вихованні відіграє, як правило, мати. Також і в школі в найгіршому становищі опиняються хлопчики, які розглядають неуспішність і недисциплінованість як показники саме чоловічої поведінки. Ті ж з них, хто виконує очікування педагогів, як правило, не користуються повагою в серед однолітків. На визначеному етапі дівчатка випереджають хлопчиків у фізичному розвитку, і якщо виховна діяльність педагога будується без урахування цього факту, то вона практично зводиться нанівець. Багато учителів зосереджені тільки на передачі знань і забувають про те, що головне завдання школи як одного з головних інститутів соціалізації полягає в комплексному формуванні особистості, одним з компонентів якого є гендерна культура.

Психологи і педагоги вважають, що формування гендерної стійкості обумовлено соціокультурними нормами і залежить в першу чергу від ставлення батьків до дитини, характеру батьківських установок і прихильності як матері до дитини, так і дитини до матері, а також від виховання дитини в освітньому закладі.

Система шкільної освіти безпосередньо впливає на формування того чи іншого типу гендеру учнів. Важливим фактором у даному процесі стає досвід, отриманий в освітньому закладі, починаючи з мо-

лодшого шкільного віку. Аналіз вітчизняної педагогічної практики свідчить, що сучасна школа орієнтована на формування жорсткої гендерної ідентичності, заснованої на стереотипах щодо жінок і чоловіків. Найбільш стійкими уявленнями є: здатність хлопчиків до точних наук, а дівчаток — до гуманітарних; орієнтація на виконання сімейних і професійних ролей за статевою ознакою; приписування школярам і школяркам альтернативних соціально-психологічних якостей. Стереотипізація за статевою ознакою обмежує можливості самореалізації статей, прояви активності, самопізнання і самоствердження. Крім того, в школі продовжує діяти принцип «безстатевої педагогіки» і практично відсутній досвід професійно організованої діяльності, спрямованої на формування гендерної ідентичності.

Гендерно орієнтована система навчання враховує психолого-вікові особливості розвитку учнів на відповідному ступені навчання в школі, сприяє гармонійному особистісному розвитку в залежності від статі і створює умови для максимальної самореалізації і розкриття здібностей хлопчиків і дівчаток. Така система створює умови для особистісного розвитку і зміцнення психічного здоров'я учнів за рахунок впровадження принципів роздільного навчання, забезпечує можливість виховання з хлопчиків і дівчаток, чоловіків і жінок, індивідуумів, здатних ефективно взаємодіяти один з одним і соціумом в цілому.

Саме в молодшому шкільному віці закладаються перші установки, ціннісні орієнтації, формуються зміст і структура мотиваційно-потрібної сфери, статевої самосвідомості, ціннісне ставлення до сім'ї, взаємини статей, що впливають на все подальше життя чоловіка і жінки, впевненість дітей у собі, цілісність переживань, стійкість ціннісних установок і в кінцевому підсумку ефективність спілкування з людьми, ділових і сімейних взаємин.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що на сьогоднішній день поняття «гендерне виховання школярів» не є сталим. Так, у світовій педагогічній теорії склалися кілька взаємодоповнюючих підходів до розуміння сутності «гендерного виховання», в руслі яких вітчизняні та зарубіжні дослідники розробляють концепції гендерного виховання школярів, що відображають зміст, специфіку, цілі і завдання гендерного виховання на різних вікових етапах.

Література

1. *Градусова, Л.В.* Гендерная педагогика : учеб. пособие / Л.В. Градусова. — М. : Флинта, 2011. — 175 с.
2. *Каган, В.Е.* Стереотипы мужественности — женственности и «образ Я» у подростков / В.Е. Каган // Вопросы психологии. — 1989. — № 3. — С. 53-62.
3. *Каменская, Е.Н.* Гендерный подход в педагогика : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Е.Н. Каменская. — Рост. гос. пед. ун-т. Ростов н/Д., 2006. — 62 с.
4. *Репина, Т.А.* Анализ теорий полоролевой социализации в современной западной психологии / Т.А. Репина // Вопросы психологии. — 1987 — № 4. — С. 158-165.
5. *Столярчук, Л.И.* Парадигмальная взаимосвязь понятий «половое», «полоролевое», «гендерное» воспитание / Л.И. Столярчук, И.А. Столярчук // Фундаментальные исследования. — 2013. — № 1. — С. 357-360.
6. *Bandura, A.* Social learning and personality development / A. Bandura, R. Walters. — N.Y., 1965. — 329 p.

21.04.2015